

rem per *habitudinem animi suam cuique tribuendi* posteriorem per *nudam actionis cum lege conuenientiam* definiunt. Enimvero, etsi haec formam habet, iustitiae, et similitudinem, vera tamen iustitia non est; quod talis autem esse iudicetur, inde euenit, quia homo aliorum hominum mentes nequit penitus introspicere. Ceterum duplex haec personae et actionis consideratio non tam iustitiae propria est, quam reliquis etiam virtutibus communis, siquidem actiones piae, honestae et aequae nunc a proposito voluntatis, nunc ab alia quoque causa proficisci possunt.

CLXIX. Quemadmodum bona et recta non aliter est actio, quam si in singulis suis partibus consentit cum lege, ita *virum bonum* esse illum tantum dicimus, qui pietate, iustitia, aequitate, honestate et decentia est imbutus, *iustum* vero in sensu latissimo, qui nullis adhuc foedatus est vitiis contrariis. Quum autem haec vitia primum actionibus nostris liberis adsciscantur, nemo a sola natura vitiosus, foedusque esse intelligitur, sed demum accedente quodam facto; hinc quilibet homo etiam eo iure connato gaudet, vt iustus amplissima significatione esse iudicetur, donec ex turpibus factis de ipsius malitia et vitiositate constiterit.

CAPVT V.

*De varia actionum moralitate, imputatione,
ac conscientia.*

CLXX. Actiones humanae non modo ratione subiecti, in quo versantur, a se inuicem discrepant, sed etiam a quantitate bonitatis vel malitiae moralis accipiunt discrimen.

CLXXI. Scilicet conuenientia actionum liberarum cum lege illarum rectitudinem, repugnantia vero peccatum constituit; sed legis robor ex obligationis quantitate, haec vero ex momenti cum actione copulati
pon-

pondere et viribus aestimatur; fatis itaque liquet, nunc maiores nunc minores leges a nobis posse custodiri, aut violari, et porro tam peccata, quam recte facta, disparia aliquando esse oportere.

CLXXII. Sed neque actionum bonitas, vel malitia moralis aliter intelligitur; quam si eadem ab agendis libertate veluti effectus a suo principio et causa profiscantur; quum igitur quantitas causae quantitatem effectus necessario determinet, et libertas, quae arbitrio et ratione agentis constat, iam diminui, iamque augeri pro re nata possit: manifesto apparet, varios quoque, et multiplices esse debere libertatis effectus; dari porro mortalitatis quantitatem, atque hinc liberas actiones bonas, vel malas, alias aliis honestiores fieri, vel turpiores.

CLXXIII. Itaque in quantitatem moralitatis inquisiturus, actionem liberam ad *arbitrium* et *rationem* agentis, quasi ad pondera, atque mensuram exigere debet, illamque eo meliorem, vel peiorem iudicare: I. quo magis quis sponte sua egit, II. quo plures habuit in sua potestate actionum determinandi modos, III. quo grauiora denique agendi, vel non agendi momenta perspicere potuit. Contra tanto magis honestati, vel turpitudini actionis decedere tenendum est, quanto minus id, quod factum est, vel *spontaneum*, vel fortuitum, seu *contingens*, vel rationi peruium, seu *intelligibile* fuisse reperitur.

CLXXIV. Actio, vel praetermissio libera singularis, quae scilicet persona, loco, tempore, ceterisque adiunctis circumscripta est, *factum* strictiore significatione nuncupatur; causa efficiens libera facti est *auctor*, qui vero auctorem facti declarat, *imputare* dicitur. Itaque *imputatio* iudicium est, quo quis actionis, vel praetermissionis singularis auctor, seu causa efficiens libera esse affirmatur.

CLXXV. Quum autem nulla existere actio moralis, aut factum possit, ad quod non aliquae pertineant

morales consecutiones, praemia nimirum vel poenae, siue merita generatim dicta: consequens est, vt auctor facti, etiam causa libera moralium consecutorum; seu meritorum declarandus sit. Quare distinctam dant imputationis notionem illi, qui illam dicunt: *iudicium, quo factum aliquod, et eius consecutaria seu merita libero alicuius arbitrio assignantur.*

CLXXVI Quoniam vero ex connexionione momentorum cum actionibus obligationes emergunt et leges, nemo non videt, eum, qui imputationem facit, primo examinare, et tribuere alicui factum, dein animum ad facti consecutaria, seu obligationem et legem reflectere, postea iudicium, quo auctor sanctioni legis subiiciatur, elicere oportere, atque idcirco imputationem alii in adplicatione legis ad factum, alii in iudicio discursiuo, seu ratiocinio de mortalitate actionis singularis collocarunt.

CLXXVII. Inter actus, ex quibus constat imputatio, vnus est, quo factum, alter, quo facti merita auctori assignantur; priorem actum imputationem *facti*, posteriorem imputationem *iuris* nuncupant; atque inde colligunt, in quouis iudicio imputatorio tres cogitatione saltem discerni posse personas, vnā, quae imputet factum, alteram, quae imputet ius, tertiam, cui et factum et ius imputetur; quia tamen nemini ius imputari sine facto potest, non obscurum est, imputationem facti, et imputationem iuris non esse imputationis formas, sed tanquam partes ad vnā plenā integramque imputationem pertinere.

CLXXVIII. Nititur itaque omnis imputatio iudicio discursiuo, seu ratiocinio; quod cum verum esse possit, vel falsum, consequens est, imputationem in *veram* seu rectam, et *falsam*, seu errantem non inepte distribui. Quare vera erit rectaque imputatio, si nec in idea facti, nec in idea legis, nec in vtriusque inter se copulatione vlla occurrat repugnantia. Contra fallaciam

ciam

ciam instituunt in imputando, qui vel factio, vel lege, vel facti ad legem applicacione aberrant.

CLXXIX. Prout dein facti et iuris cognitio ex ratione sufficiente arcessitur, etiam imputatio *certa* alia est, alia autem *incerta*: quae posterior, si ad veritatem accedat magis, quam recedat, verosimilis dicitur et *probabilis*, si autem et falsitatem propendeat magis, quam ad veritatem, quamvis penitus conuelli, et inter apertos errores referri non possit, tamen *improbabilis*, nec similis vero nuncupatur: atque ex his consequitur, ut primo, quo plures vel pauciores veritatis occurrunt notae, eo *probabilior*, vel *improbabilior*, fiat imputatio, dein ut tamdiu *dubia* haec habere debeat atque suspensa, quamdiu rationes auctorem facti et confectario- rum affirmandi, vel negandi sunt aequales.

CLXXV. Nunc quid imputationi subiectum sit, quidue obiectum, et quodnam illa habeat fundamentum, haud difficulter perspicitur. Primo enim imputatio iis tantum fieri potest, qui agendi libertate sunt instructi; dein in omnibus versatur actionibus, quae aliquam habent mortalitatem: et demum a quadam semper pendet obligatione et lege, quibus actio imputanda comprehendatur: quare, quae a nonnullis statuitur, imputatio physica a recepto loquendi usu penitus abhorret.

CLXXXI. Quae hactenus de actione auctori imputanda generatim diximus, ea ad quamlibet causam liberam efficientem, seu ad omne auctoris genus applicanda sunt. Est autem hoc duplex, quidam enim sua tantum vi agunt, et dicuntur causae actionis univ- cae, seu *solitariae*; quidam autem alteri agenti vires suas accommodant, et sunt causae auxiliatrices, seu *sociae*. Quum vero quae sociae sunt causae, non eadem semper sese exerant efficacia, novae etiam illarum nascuntur formae: quae enim pari vi operantur, *aequales*, secus *inaequales*; dein quae plus ad factum conferunt, *praecipuae*, quae minus, *administrat- tum*

tum quae ita actionem antecedit, vt nulla alia interiecta sit, *proxima*, ceterae *remotae*; denique, quae effectum per se producant, *immediatae*, quae per alium effectui tribuunt existentiam, *mediatae* nominantur.

CLXXXII. Ad causas mediatas seu morales in specie dictas ii porro accensentur, a quorum libertate actionem ab altero patrari, vel non patrari quodammodo pendeat, quod quidem quatuor contingere modis potest. I. Si nimirum quis actionis *ideam* sermone, exemplo, aut consilio alteri producat, II. Si illius *voluntatem* imperio, precibus, minis, palpatione ad agendum permoueat, sollicitet, instiget, exhortetur; aut saltem agere volentem idem se velle declarando, seu adiecto consensu, confirmet. III. Si actionis suscipiendae, vel occultandae locum, tempus, modum, aliaue idonea suppeditet *remedia*. Si demum IV. actionem molienti non inferat, cum posset, vel verbis vel factis *impedimentum*. Hos enim cunctos influxisse in actionem, ejusque esse participes, atque consortes manifestum est.

CLXXXIII. Quum obiectum, seu materia, in qua versatur imputatio, sint tantum actiones morales, seu liberae, morales autem dici nequeant, nisi sint spontaneae, contingentes, et ab homine rationis compote susceptae: consequens est, vt mutationes, quae sine spontaneitate, contingentia, et intelligentia in nobis existunt, imputationem non admittant, et hinc vt ex defectu SPONTANEITATIS, nec I. facta vnice ab altero producta, nec II. nudas perpeffiones, nec III. actiones, vt quidam vocant, simpliciter coactas, nec IV. casus fortuitos, seu euentus ex *fortuna*, hoc est, ex improuiso, aut saltem ineuitabili causarum nexu emergentes, nobis in praemium, aut in poenam imputari oporteat.

CLXXXIV. Et quia actiones vel simpliciter necessariae, vel simpliciter impossibiles carent CONTINGENTIA, aperte colligitur, neminem eorum declarari

C

rari

rari auctorem posse, quae vel in ipso sunt necessitate intestina, vel facere is praetermitit, quoties nulla reperitur agendi occasio, aut imbecillitas naturalis, quam scilicet superare non est in nostra potestate positum, obstitit: si enim vires suas quis libere deriverit, sibi que ademerit potentiam agendi, quin ejusmodi praetermissiones ad illius referantur libertatem, et porro ei imputentur, non est dubitandum.

CLXXXV. Denique ex defectu INTELLIGENTIAE I. actiones, quas quis in statu morali imperfecto veluti furor, infantia, dementia patrauit, respiciunt imputationem. II. Quod ipsum de illis mutationibus dicendum est, quae, vel ex insuperabili iuris, aut facti ignorantia, vel III. ex summa ebrietate inuoluntaria, vel ex dormientis phantasmate seu somnio, seclusa ratiocinandi facultate, obueniunt: ubi vero veritatem magis perspicere, et a noxio potu sibi cauere, aut imagines in dormiendo reproductas non copulare, a libero agentis pendeat arbitrio, adeo iam moralis actionum causa, cui morales etiam effectus assignandi sunt.

CLXXXVI. Visa haec hactenus imputationis materia sequitur, ut etiam de ejusdem quantitate differamus; causa nimirum et fundamentum, ob quod imputari facta possunt, est eorum moralitas, quae ipsa in prouentu actionum a libertate collocatur, quia vero ex quantitate causae quantitatem effectus oportet dimetiri, palam est mensuram imputationis in magnitudine, et gradu moralitatis adeoque et libertatis contineri, unde consequitur, ut eo magis minusue quis sit actionis auctor, et hinc eo maiore vel minore praemio, aut poena dignus iudicandus, quo ampliore et angustiore arbitrio et ratione in agendo est potitus.

CLXXXVII. Arbitrium vi quadam efficiente interna sese exferere supra est ostensum, quum autem haec interna vis eo major esse debeat, quo plura inuestiganda sunt agendi remedia, aut tollenda impedimenta:

con-

consequens est, vt actiones faciles, et ad quas commoda, atque idonea se praebet occasio, minus imputandae sint, quam difficiles, quaeque non antea patrantur, quam occasione circumspecta. Et quia extrinseci euentus ac circumstantiae, quae nos ad aliquid faciendum vel non faciendum hortantur, partem occasionis constituunt, illud etiam conficitur, eo minus imputari factum vel non factum, quo plures existerant huiusmodi extrinsecae simulantes causae, et contra tanto magis vtriusque imputationem augeri, quo fortiora praesto fuerant momenta, quae impellebant auctorem vt ageret potius contrarium.

CLXXXVIII. Ex eodem principio colligimus, cur actiones vltroneae, lubentes ex voluptate atque extra statum collisionis susceptae magis imputentur, quam actiones inuitae, siue secundum quid coactae, et quae vel ex aegritudine vel obueniēte collisionis statu perpetrantur, nec minus, cur qui iniuste agit maiore obnoxius sit imputationi, quam qui agit inique. Praeterquam quod enim facilius sit non nocere, quam prodesse aliis, laedens etiam ius cogendi tribuit laeso adeoque maiora superat impedimenta, quam alter, a quo officia imperfecta vi non possunt extorqueri.

CLVXXIX. Quoniam vero causa remota se ipsam ad agendum determinat, causa autem proxima ab altera ad agendum excitatur, in promptu est: illius actionem rigidius, quam huius esse expendendam; vnde etiam intelligitur, causam praecipuam maiori subesse imputationi, quam causam subiectam, et hinc ei, qui aliquid iubet fieri, vel requisitus consentit, vt fiat, grauiore assignandas esse consecutiones, quam illis, qui iubentis et volentis negotium vnice expediunt, silent, adsentantur.

CXC. Quomodo imputationis quantitas ex spontaneitatis, et contingentiae, seu arbitrii gradu cognoscatur, satis dictum est, sequitur, vt merita ac demerita etiam rationis vi et magnitudine deinceps ponderemus.

Pendet autem ratio ab attentionis, reflexionis, et intelligentiae facultatibus; atque eius robur idearum distinctarum numero, claritate, et facilitate aestimatur; ex quo consequitur, ut quo magis quis cogitationem in factum defixit, quo plures eius partes vidit, quo distinctius totam eius essentiam perlustravit, quo ampliora denique ac fortiora agendi, vel non agendi momenta ex ipsa actionis idea perspexit, eo maior etiam praemium vel poena ipsi debeatur; sane uti pro momentorum copia multiplicatur obligatio, ita et obligationis incremento moralitas intenditur, quin igitur etiam imputatio iisdem progressionibus augeatur, frustra esset dubitare.

CXCI. Nulla actio moralis est minus recta, nisi superabili intellectus aut voluntatis vitio laboret, quod generali culpa, aut *Reatus* denominatione continetur. Speciatim vero reatus, qui versatur in intellectu, cuius nimirum agens in agendo sibi non est conscius, *Culpa* est stricte dicta, qui autem versatur in voluntate, adeoque ab agente cognoscitur, dolus simpliciter aut *Dolus malus* nuncupatur: atque ex his apparet, actiones culposas, quae scilicet ex errore, aut ignorantia superabili patrantur, minus esse in agentem conferendas, quam dolosas, quae ab homine sciente et volente contra legem sunt susceptae.

CXCII. Qui rationes secum subducit, an vel quomodo agere vel non agere oporteat, *deliberare* dicitur, qui vero instituta deliberatione hoc vel illud factum praeparat, *is decernit*: actus voluntatis, quo decreti executio determinatur, proaeresis seu *propositum* audit, utriusque autem tam decreto, quam proposito cohaeret *intentio* siue volitio finis: itaque luculentum est, actionem deliberatam magis imputandam esse, quam non deliberatam, ex deliberatis vero illam, cui liberius decretum: propositum, atque intentio accesserint.

CXCIII. Plures autem faciunt intentionis formas; quae enim finem spectat, propter quem solum causa
eff-

efficiens ageret, *primaria*, *secus secundaria* nominatur. Porro intentionem *directam* vocant; qua id intenditur propter quod agens agit *indirectam* vero, qua quidem agens per se non vult, quod ex actione ipsius sequitur, quod tamen perinde ac id, quod vult, ex eadem sequi potest. Denique ab intentione factum illicitum praecedente *dolum ex proposito*, ab ea autem, quae huiusmodi factum consequitur, et adprobat, *dolum ex re* ducunt, atque ex his conficiunt, ut intentio *primaria*, *directa*, et *dolus ex proposito*, quia maiori contingentia eliciuntur, ac intelligentia, grauiorem quoque aestimationem recipiant, quam caeterae formae contrariae.

CXCIV. Vfus remediorum et facultatum nostrarum ad finem bonum obtinendum idoneus *diligentia* nominatur; cui opponitur tum *negligentia*, siue omisio diligentiae, quam quis obligatur adhibere, tum vsus remediorum, et facultatum nostrarum legi contrarius, seu earundem *abusus*. Quoniam plurimi concipi possunt remedia ad finem sufficientia, nemo negauerit, innumeros quoque dari posse diligentiae et negligentiae gradus, et propterea harum imputationum summopere variari oportere. Caeterum negligentia prout vel in intellectu deprehenditur, vel in voluntate, ad actiones vel culposas, vel doloſas pertinet, et hinc iam minore iam maiore poenna digna est.

CXCV. Quemadmodum infantia, dementia et furor arcant vsuſum rationis, et ab omni imputatione liberant, ita aetas nondum satis matura, aut crassior educatio mentis valde perstringunt oculos, sanguinis autem temperatio atque affectus deliberandi facultatem extenuant; quare etsi facta in tali statu patrata non careant moralitate, ea tamen tanta non est, quanta foret, si illi idem agerent, quibus nulla huiusmodi impedimenta obſistunt. Falsum itaque is faceret iudicium, qui huiusmodi actiones physice quidem aequales, sed moraliter discrepantes aequa lance suspenderet.

CXCVI. Actio, quae in plures alias diuidi potest *composita*, quae non potest, *simplex* appellatur; constat itaque actio libera composita ex pluribus liberis simplicibus, quarum singulae ab arbitrio pendent, et ratione, ut porro, si omnes in vnam quasi iungantur, arbitrii et rationis quantitatem crescere necesse sit. Quoniam vero ex magnitudine libertatis quantitas moralitatis, et imputationis aestimatur, non obscurum est, actionem compositam magis laudandam esse, vel culpandam, quam actionem simplicem; inter plures compositas vero illam caeteris merito praeponderare, quam maior numerus simplicium coalescit.

CXCVII. Forum morale potestatem actiones imputandi designat, quae si de Deo enuntietur, forum *diuinum*, si de homine, forum *humanum* constituit; forum diuinum etiam forum *poli*, seu *internum*, forum humanum vero forum *soli*, seu *externum* nuncupatur. Scilicet summa Dei sapientia uti omnes actiones nostras, ita et interna animi cogitata distinctissime intelligit, et dimittitur: at fallax saepe est hominum iudicium, neque occultos animi recessus pertingit; unde consequitur, ut in foro diuino innumera imputentur facta, quae omnem hominum cognitionem aestimationemque effugiunt.

CXCVIII. Saepe forum internum fori conscientiae, seu rationis venit nomine, quod quam vim habeat operae pretium est explanare. Nempe tam facultas, qua quisque est instructus, de propriarum actionum honestate, vel turpitudine, ratiocinandi, quam potissimum ipsa huiusmodi ratiocinatio, *Conscientia* moralis dicitur; quum vero rerum nexum perspiciendi vis vobis tributa sit a supremo Numine, & ideo vox rationis pro voce Dei habeatur: mirum non est, forum internum diuinumque, et forum conscientiae seu rationis promiscue usurpari. Ex quibus impia refellitur illorum opinio, qui inanem putant esse conscientiae ideam, eamque inulso vulgi iudicio assignant.

CVCIX.

CXCIX. Tot autem existunt partitiones conscientiae, quot sunt iudicii et actionum: quae enim de actionibus suscipiendis instituitur ratiocinatio, conscientia *antecedens*, quæ de actionibus peractis, conscientia *subsequens* adpellatur; deinde conscientia antecedens duas habet subiectas formas, quarum altera *theoretica* est, seu contemplativa, si in bonitate, vel malitia actionis simpliciter versetur, altera *practica*, seu praeceptiva, si actionem perpetrandam esse vel omittendam simul pronuntiet. Denique ex factis legi consentaneis conscientia subsequens *bona* atque tranquilla, ex factis vero legi dissentaneis *mala* mordensque emergit.

CC. Porro quod supra observatum est, ratiocinationem imputando rectam esse, vel errantem, certam, vel incertam, probabilem, improbabilem, vel dubiam, id quoque ad conscientiam trahi, atque inde declarari omne potest. Nam etiam legis vel facti proprii idea iam *vera* est, iam *falsa*, dein aut *evidens*, aut *opinabilis*, atque haec postrema nunc ad veritatem propendet magis, nunc ad falsitatem. Ex his autem factis patere arbitror, non omnes conscientiae partes subesse imputationi, sed illas solum, quae actiones iam susceptas consecantur; quamdiu enim homo actionem suscipiendam perlustrat, nondum sibi aliquid imputare intelligitur, sed demum ubi factum iam perpetratum, eiusque consecutiones libero suomet ipsius arbitrio attribuit.

CCI. Quae recta est conscientia, comparat actiones cum vera lege, atque adeo voluntatem legislatoris eloquitur; itaque non est dubitandum quin illius impulsus sequi omnino teneamur; aut si iudicium actionis falsum sit, quantum id vim habeat ad obligationem, disputatur. Imprimis autem facile concedent omnes, neminem, quod falso praeceptum esse putet, omittere, aut quod falso iudicet esse prohibitum, facere oportere. Etsi enim factum legi, quae non est, nequeat repugnare, eatenus tamen quis peccat, quod peccandi

habeat voluntatem, et quantum in ipso est, a legis violatione haud abhorreat

CCII. Grauior autem est inter Doctores contentio de conscientia, quae turpe quod est, praecipui, vel quod praeceptum est, prohiberi opinatur. Tunc enim aut falsae quis obtemperat conscientiae, et legem migrat, quae nos bona iubet facere, et omittere mala; aut agit contra conscientiam, et itidem peccat, quia animum legis violandae, atque conatum prodit. Inde vero effici aiunt, ut huiusmodi homini necessitas peccandi semper imposta esse videatur; aut salua res est: is enim, cui errore obiicitur ineuitabilis, culpa vacat, et imputatione, qui vero in errore versatur euitabili, in eius est arbitrio positum errorem deponere, et ita se ab hypothetica tantum peccandi necessitate liberare.

CCIII. Quoniam qui periculum adit peccandi, contra legem committit; consequens est, ut qui dubitat, an actio praecepta sit, vel permessa, illam suscipere, qui autem dubitat, an actio prohibita sit, vel permessa, ab eadem abstinere teneatur. Si enim faciat, quod ambigit, an sit illicitum, aut id omittat, ad quod faciendum anceps est, an non fortassis obligetur, iam apparet, eum non penitus effugere legis transgressionem, suamque cupiditatem virtuti anteferre. Aut si ea obuenerit species, ut de actione, an sit praecepta, vel prohibita, dubium oriatur, haec ob eandem causam interea erit suspendenda, dandaque opera, ut dubio quantocius sublato, illam, quae sane rationi magis consentanea videbitur, sententiam amplectamur.

CCIV. Non tamen manifesto semper, atque euidenti iudicio agendum est, sed si nihil certi haberi possit, satis utique fuerit, id quod probabile est et verisimile, consecrari, ne secus eos saepissime nihil agere oporteat, qui frustra quaesierunt certiora. At inquis: rem tamen habere dubitationem, donec explorata sit veritas, et porro praestare, actionem suspendere, quam periculum peccandi subire. Enimuero dubia conscientia

tia

tia non modo rationes iudicat esse vtrinque eiusdem ponderis, sed etiam paulo momento ita huc illuc impellitur, vt qualem in partem se vertat, plane non habeat: at conscientia probabilis alterutri contractionis partem iam adsentitur, quod rebus mature consideratis vnum potius, quam alterum eligendum esse videatur. Quare qui omni, quo potest studio, veritatem investigat, et si dein certa cognitione destituatur, is tamen ineuitabilis erroris actor nequit declarari.

CCV. Vbi vero conscientia minus probabilis configit cum probabiliore, atque eadem actio ex grauius quidem momenti licita, re tamen diligenter perpensa maiori cum probabilitate illicita esse indicatur, absurdum vtique foret iudicio minus verisimili adhaerere. Praeterquam quod enim nos progredi semper oporteat in via ad veritatem, sique intellectus aduersetur, retrorsum cedere, fieri etiam non potest, vt in eo statu dubitatio de facti turpitudine deponatur. Peccaret igitur opinionem sibi ipsi minus probabilem amplexus, quia non modo id, quod ambigit, an rectum sit, faceret, sed etiam videns meliora probansque nihilominus sequi deteriora, et ita resistere conscientiae sustineret.

CCVI. Sed nec magis voluntati bonum, quam intellectui verum pro fine positum esse constat. Quam a modum igitur minus bonum in conflictu cum bono maiori fit comparative malum, sic quod minus probabile est, quando cum probabiliore opinione comparatur, amittere probabilitatem necesse est. Quis enim illud probabile amplius esse dixerit, quod iam a veritate magis recedere, quam ad illam accedere competentum est. Er quis propriae cognitionis defectum obtentu naturalis imbecillitatis excusare auderet, siquidem lumen praelucenti sibi clariori lumen obscurius anteposuit. Denique sicuti adulterinam corruptamque esse liberam quisque agnosceret, in qua pondus leuius praeponderaret grauiori, ita falsam spuriamque esse conscientiam

tiam fateri oportet, quam facta momentorum contentione non fortiora ad agendum flectunt, sed debiliora.

CCVII. Nunc quibus argumentis oppositam defendant sententiam, videamus. Aiunt nimirum I. opinionem, quam non constat esse falsam, utique sequi nos licere. Inde autem de iudicii falsitate non constare, quod contrarium probabilius videatur; quin imo II. tamdiu durare dicunt libertatem moralem, donec fuerit legibus circumscripta: III. legem vero intelligi nullam absque sufficiente promulgatione, quae sane deficiat, quando probabiliter, seu graui ex fundamento de illius existentia dubitatur. Addunt IV. semper in dubiis praeferrenda esse benigniora, nec V. intollerabile illud onus imponendum conscientis, ut in fortiores agendi ratione perpetuo inquirere, easdem librare, dein VI. quod tutius est, amplecti teneantur.

CCVIII. Enimuero I. etsi opinio, quae videtur minus probabilis absolute & euidenter falsa dici nequeat; quando tamen comparatur cum probabiliore, ad falsitatem accedit magis, & in eo statu sine peccandi periculo probari amplius non potest. II. Nec ideo quidquam detrahitur libertati morali, quae ad actiones aequalis bonitatis tantum pertinet, nunquam tamen omnem agendi regulam excludit. Qua fronte autem is legem sibi non esse promulgatam contendet, qui eius existentiam affirmandam potius, quam negandam ipsemit confitetur? quod si in re dubia, quam patria utrinque momenta efficiunt, actionem veluti permissam suscipere minime licet, quomodo id, quod probabilius prohibitum esse indicatur, facere licebit?

CCIX. Et quanquam IV. in dubiis praeferrenda esse benigniora facile concedamus, hoc tamen eam vim habet, ut legem dubiam despiciere, & pro nihilo putare sit permissum sed ne quis iura ambigua pro certis sumere, atque eatenus vel aliquem poena afficere, vel actum quendam irritare imoliat: unde satis manifestum

festum est, adductum iuris axioma ad coercendam agendi licentiam, non vero ad vincula legum relaxanda pertinere. Si autem V. in legem pro viribus inquirere nimium onus esse iudicetur, nulla iam erit tam crassa ignorantia, quæ hoc prætextu non possit excusari. Certum VI. quum iudicium probabilius esse non possit, quin etiam tutius sit a falsitate, perpetui profecto atque inanes iniicerentur scrupuli conscientiis, si quis opinionem sectari deberet minus probabilem, quod iam a defectu rectitudinis nescit esse tutiorem.

CCX. Postremum est, ut quæ *dormiens* sit conscientia, quæ *expergescens*, videamus. Scilicet, uti in somno nullus est ratiociniis locus, ita conscientia eorum dormire dicitur, qui, quum inserviant affectibus, et toti a sensibus pendeant, ac imaginatione, curas et cogitationes in actionum honestatem, aut turpitudinem haud desigunt. Quoniam vero mala cum factis necessario copulata peccantem plerumque pungunt, mordentque: inde fit, conscientia soleat sæpius evigilare, donec longa peccandi consuetudine occalescat, et instar carnis cauterio vstæ sensus omnis stupore opprimatur.

CAPVT VI.

De iuris naturalis partibus atque usu.

CCXI. Postquam imputationis & conscientiae doctrinam satis profecuti sumus, proximum est, ut de variis, quibus ius naturæ constat partibus, deque eisdem præstabilitate atque usu videamus. Nova hic mirum se offert iuris significatio, quæ cum obligationum et legum complexum seu systema, tum ipsam æqui bonique artem designat. Atque hæc ars est, quæ quantenus sciencia cernitur & actione, vocatur *Iurisprudentia*, nec inconcinne definitur: *Habitus obligationes, leges, et iura demonstrandi, iisque accomodandi species*